

EXKURZE DO VĚDECKÝCH LÉKAŘSKÝCH INFORMACÍ – PROBLEMATIKA PŘÍSTUPU DO ELEKTRONICKÝCH ZDROJŮ

EXCURSION TO MEDICAL RESEARCH INFORMATION –
PROBLEMS OF ACCESS TO ELECTRONIC RESOURCES

Jan Rendla^{1,2}

¹Fakultní nemocnice v Plzni, lékařská knihovna, Plzeň

²Univerzita Karlova v Praze, Lékařská fakulta v Plzni, Středisko vědeckých informací, Plzeň

Došlo: 26. 3. 2010

Přijato: 6. 8. 2010

Kontaktní adresa

Mgr. Jan Rendla

FN – lékařská knihovna

Lidická 1, 301 66 Plzeň

email: jan.rendla@lfp.cuni.cz

Souhrn

Rendla J. Exkurze do vědeckých lékařských informací – problematika přístupu do elektronických zdrojů

Cílem článku je diskutovat problematiku přístupu do elektronických zdrojů (EZ). Jako ukázkové EZ byly vybrány časopis, kniha a portál. Nejvíce prostoru je věnováno časopisu, kde je otázka zpřístupňování nejsložitější.

Klasické tištěné knihy doznaly v průběhu let také mnoho změn a mají čím dál větší konkurenci v podobě elektronické varianty. Přednost portálů je především v tom, že na jednom místě je soustředěno velké množství informací.

Klíčová slova:

elektronický zdroj, časopis, kniha, portál.

Summary

Rendla J. Excursion to medical research information – problems of access to electronic resources

The aim of the article is to discuss the issue of the access to electronic resources (ER). As an example of ER journal, book and portal were selected. Most space is attended to the journal where the situation is the most complicated. Classic printed books have changed during the years and they have growing competition from electronic variation now. Portals are especially preferred like the place where a large amount of information is concentrated.

Key words:

electronic resource, journal, book, portal.

Článek je psán na základě empirických, přibližně desetiletých zkušeností s přístupy do elektronických zdrojů (EZ). Neklade si za ambici

být vyčerpávajícím přehledem technik, jak přístup podchytit. Jde především o nastínění provázanosti různých faktorů, které přístupy

do EZ ovlivňují. Jako stěžejní druhy EZ byly vybrány: časopis, kniha a portál.

ČASOPIS

Nejde jenom o to získat strategii, jak se do plného textu dostat, ale důležité je rovněž, co by měl EZ nabízet sám o sobě, aby byl použitelný. V případě časopisu, jenž je nejčastějším typem takového EZ, jsou některé věci téměř povinností (značeno tučně), zbytek příjemným vylepšením

- **srozumitelná URL (Uniform Resource Locator) adresa a jednotný design webu,**
- **aktuální složení redakční rady s kontakty na její členy,**
- **informace pro autory, informace o předplatném a o možnostech inzerce v časopisu,**
- **články, jimiž se chce prezentovat,**
- **korespondenční údaje u alespoň jednoho autora každého článku,**
- **informace v jakých v národních/světových databázích je indexován (excerpován),**
- email alert (upozorňování prostřednictvím e-mailu),
- možnost vytváření vlastních profilů,
- audio/video obsah,
- wapová verze webu,
- RSS (Really Simple Syndication) – kanál sloužící k odběru novinek z internetu,
- blogy, diskusní fóra,
- posílání/nahrávání manuskriptů (rukopisů) přímo k vydavateli (přes webové rozhraní),
- export do citačních manažerů, jako jsou např. RefWorks, Endnote, CiteULike.

Email alert je dobrou pomůckou, například vám takto může chodit na váš email obsah každého nového čísla – table of content (zkratka TOC). Vytváření profilů je užitečné především tehdy, pokud vám umožní ukládat váš rešeršní dotaz i s hledací strategií a vy nemusíte opětovně vše vymýšlet znovu. U projektově větších webových stránek, jako např. the New England Journal of Medicine (1), není výjimkou audio obsah například v podobě souhrnu k aktuálnímu číslu. Je také možné poslouchat komentáře autorů k jejich vlastním článkům (podcasts), nebo zhlédnout video s nasnímaným operačním výkonem. Uživatelé mobilních telefonů či PDA (Personal Digital Assistant) zařízení jistě potěší wapová verze stránek. A snad všechny potěší RSS kanál pro

aktuality, který pro změnu ušetří čas strávený jinak zdlouhavým brouzdáním na síti sítí (příslušné čtečky RSS kanálů jsou ve většině případů zdarma ke stažení). Prestižní časopisy mají k sobě logicky navázanu početnou komunitu svých čtenářů, jež se může realizovat v diskusních fórech a blozích, vzniká tak pravý komunitní web. Naposledy zmiňovaní citační manažeři slouží ke shromažďování a třídění citací, které v časopisu představují buď vlastní články, či jejich reference. Lze si takto budovat i svoji osobní bibliografii. První dva uvedené jsou komerční produkty, třetí je volně dostupný.

Z předešlého je vidět, jak se začíná rozcházet internetová a papírová verze téhož časopisu, uvidíme do budoucna, zda bude vydávání tištěné verze ještě rentabilní ať již z důvodu vlastních nákladů na tisk a distribuci, nebo také z důvodu nekonkurenceschopnosti po obsahové stránce – to vše sdělováno s vědomím, že jsme zcela určitě na papíru zatím velmi závislí. Mimochodem, čtete si tento článek v PDF verzi (Portable Document Format) nebo jste si jej raději vytiskli?

Co zoufale brzdí práci s EZ? Ačkoliv se to možná nezdá, velmi komplikuje práci s EZ změna odkazů neboli linků. Týká se to ponejvíce opět časopisů. Vydavatelé různě přesouvají webový obsah, mění se názvy adresářů a podadresářů, mění se hostování na serverech, mění se i samotní vydavatelé. To vše znesnadňuje cestu k EZ a rovněž udržování těchto odkazů na jiných webových stránkách co nejvíce „up to date“ je poté problémem.

ZPŘÍSTUPŇOVÁNÍ EZ

Možnosti zpřístupňování EZ jsou obecně následující: buď je předplatitelem EZ jednotlivec a přístup si zřídí – nejčastěji za pomoci návodu na stránce časopisu – sám, anebo v odborných knihovnách, jejichž je uživatel ponejvíce členem, je přístup již nastaven a zabezpečen uživatelským jménem a heslem či je ošetřen přes IP adresu (tj. jednoznačně danou číselnou adresu IP – internetového protokolu) (2). Relativní novinkou je u větších institucí vzdálený přístup, díky němuž má uživatel prakticky neomezený přístup do EZ, ať již se on sám nachází kdekoli, stačí mu jenom připojení na internet.

S masovostí internetu řeší uživatelé problém, jak se k nějaké informaci dostat a zda je tato informace pro ně v závislosti na jejich statutu (soukromý lékař, učitel na VŠ, student, čtenář knihovny apod.) dosažitelná. Nakladatelé a vydavatelé zase řeší otázku, co a v jakém rozsahu jaké komunitě svých klientů zpřístupnit.

MODELY

Nejčastější model je, že zejména aktuální čísla jsou dostupná výhradně pro předplatitele. K tomu je nutné dodat, že u prestižních titulů je i velký převis nabídky článků teprve čekajících na zveřejnění v řádném čísle, označovaným nejčastěji jako tzv. „rapid pdf“ nebo „epub ahead of print“. Zde jiný než předplatitelský model prakticky nefunguje, někdy ani běžné předplatné na tyto články nestačí. Pak je na řadě buď čekání, až se objeví v tištěné verzi, nebo jít cestou platby přes internet. Zde se ceny pohybují v široké relaci \$20 až \$50 bez rozdílu počtu stran textu. Podobným rozšířením elektronické verze časopisu jsou tzv. „e-pages“, tedy stránky, které se v tištěné verzi neobjeví.

Během let došlo totiž k obratu. Dříve platilo, že k tištěné verzi byla ta elektronická automaticky zdarma, což dnes již není. Vydavatelé si brzy uvědomili, že internetový obsah také něco stojí a přešli na zpoplatněný model (české urologické časopisy patří v tomto směru mezi výjimky, články nabízí bez restrikce). V průměru mají již časopisy klidně desetiletou retrospektivu, která může být zdarma dostupná vyjma aktuálních čísel. Velcí vydavatelé, kteří na to mají především patřičné know-how, zašli ale ještě dál a postupem času dali/dávají dohromady kompletní ročníky všech svých časopisů od prvního čísla, kdy začal titul vycházet. Netřeba dodávat, že se jedná mnohdy o retrospektivu sahající až do předminulého století. Takže, kdo disponuje financemi, může si zakoupit takzvanou backfile edici zahrnující vše s výjimkou mínus deseti až patnácti posledních let – tyto roky se kupují extra.

V prostředí naší lékařské vysokoškolské knihovny a zároveň knihovny Fakultní nemocnice v Plzni mají uživatelé příležitost se setkat s přístupy do kolekcí časopisů a knih těch nejprestižnějších vydavatelů v medicíně (tab. 1). Problematika se zamotává i v případě, že byl nějaký titul předplácen v určitém

časovém rozmezí a již není. Vydavatelé buď po uplynutí doby nezaručují přístup na periodu, co byl zaplacen, nebo se děje to, že tyto roky je možné de facto znovu zaplatit formou trvalého přístupu.

Některým nyní možná problemskla hlavou logická otázka: „Ale já se svoji soukromou praxí nebo s úvazkem v malé okresní nemocnici nepatřím mezi ty, kteří si tento informační luxus mohou dopřát. Existuje nějaké řešení mojí případné informační potřeby?“ Řešení existuje. Dávno neplatí, že to, co je zadarmo, je nekvalitní a pouze to placené je dobré. Bezpochyby se lze pohybovat v mantinelech, které nastavuje sám vydavatel. Uvolní-li archiv (tedy bez aktuálního roku a bez backfiles), lze najít kvalitní práce bez dalšího finančního zatížení. Rovněž je zapotřebí zmínit tu úplně nejjednodušší alternativu, která byla hojně praktikována i v období před rozvojem počítačů a internetu, tedy napsání žádosti o separát přímo někomu z autorského kolektivu.

Dost často také vydavatelé nabízejí tzv. trial neboli zkušební přístup. To znamená, že

Tab. 1. Významní vydavatelé medicínské literatury

Vydavatelé medicínské literatury	Internetová adresa EZ
Ebsco	http://search.ebscohost.com/
Elsevier	http://www.sciencedirect.com/
Karger	http://www.karger.com/
Nature Publishing Group	http://www.nature.com/
OvidSP	http://ovidsp.ovid.com/
ProQuest	http://proquest.umi.com/login
Springer	http://www.springerlink.com/
Wiley Online Library	http://onlinelibrary.wiley.com/

Pozn.: Internetová adresa se mnohdy neshoduje se samotnou webovou stránkou vydavatelství. Je to dáno tím, že elektronická verze časopisů, knih a dalších typů EZ hostuje na jiné URL adrese, a také tím, že v přehledu je uveden pouze dominantní vydavatel. Tak například v rámci SpringerLink je zařazen třeba Humana Press, zrovna tak i bývalé nakladatelství Kluwer. Naproti tomu Ebsco, ProQuest a OvidSP zase nabízejí mix produktů od různých vydavatelů a vše tedy závisí na tom, jaké subdatabáze jsou, nebo nejsou zakoupeny. Firmy uvedené v tabulce 1 mají ryze komerční potenciál a zadarmo se u nich dá něco z jejich produkce sehnat, ale závisí to hlavně na jejich libovůli. U placeného přístupu je zpravidla jedno číslo nebo několik článků vždy zdarma pro získání lepší představy, jak kvalitní práce lze v časopise očekávat, a může to být rovněž vodítko, zda do takového časopisu (ne)publikovat.

Tab. 2. EZ nabízející informační obsah zadarmo – embargované články nejsou například v těchto EZ zmiňovány/ER offer information content for free – such as embargo articles are not mentioned

Free Medical Journals	http://www.freemedicaljournals.com/
HighWire Press	http://highwire.stanford.edu/
PubMed Central	http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/

po registraci máte zpravidla na jeden měsíc buď zcela neomezený přístup k titulu, nebo s minimálním omezením, ale opět zadarmo.

A pokud přece jenom nechcete být odkázaní na náhodu, jestli se zrovna trefíte do volného EZ nebo jeho části, tak je zde možnost vzdáleného přístupu provozovaného např. Národní lékařskou knihovnou (NLK) (3). Využívání služeb NLK je vázáno na registraci (platí pro fyzické i právnické osoby) a k přístupu do EZ postačí – kromě technického zázemí – platný čtenářský průkaz. NLK (a prakticky všechny české knihovny) vyřeší za svého uživatele problém týkající se sehnání (nejčastěji) kopie článku, u kterého jeho elektronická verze ani neexistuje, a to formou meziknihovní (mezinárodní) výpůjční/reprografické služby. Náklady jsou zvláště v rámci České republiky v řádech desetikorun.

I přes všechno výše napsané je stále obrovské množství informací k získání zadarmo. Šance na získání plného textu zdarma se zvyšuje především, narazíte-li na některé EZ (tab. 2).

Kromě toho existuje nový progresivní princip, tzv. open access (OA) – čili princip otevřeného přístupu. Články vydané v duchu tohoto principu jsou vystavené zdarma, část nákladů nese přímo autor, zbytek je placen z jiných zdrojů, jako je reklama. Je statisticky prokázáno, že autoři publikující v takových časopisech mají následně vyšší citovanost svých prací (i s rychlejším časovým nástupem), než je tomu u časopisů, které mají restrikce na plný text.

KNIHY, TIŠTĚNÉ I ELEKTRONICKÉ

Rovněž u dalšího EZ, jakým jsou knihy, se udála velká změna. Před rokem 2000 by koupí monografie člověk nezískal nic jiného než monografii samotnou. V dalších letech se začal přidávat CD/DVD-ROM, zpravidla s dopl-

ňujícími materiály. A nyní především velká nakladatelství vkládají do knih aktivací kódy, díky kterým máte po zaregistrování celou knihu dostupnou paralelně online na internetu, navíc mnohdy s bohatším obsahem – můžete k ní nalézt tutoriály, kvízy, učitelskou a studentskou verzi apod. S gigantickou iniciativou přišel v poslední době Google, a to s myšlenkou skenování knih všeho druhu, první výsledky jsou již vidět (4) a jsou více než povzbudivé. Limitem jsou zatím pro Google autorská práva a momentálně aktuální téma ohledně hrozby žalob ze strany vydavatelů, majitelů autorských práv i knihkupců, ale ani to, zdá se, není do budoucna pro softwarového obra neřešitelný problém.

Velkým lákadlem dneška jsou také e-books neboli elektronické knihy. Zde je v jednom slově často zapleteno více pojmů. Elektronickou knihou může být myšlen digitální ekvivalent tištěné verze. To pak vydavatelství vystavují e-books ve formě PDF souborů členěných po kapitolách, jako je tomu u papírové verze. Ale zrovna tak se takto označuje vlastní čtecí zařízení, které slouží k zobrazení elektronické verze knihy libovolného formátu (nejnověji produkt iPad od firmy Apple nebo Kindle od firmy Amazon). Přitom e-kniha na takovémto zařízení nemusí být zdaleka v roli, kdy je jenom pasivně čtena, ale je možné si ji představit jako multimediální zápisník s videi, zvukovými ukázkami a vlastními poznámkami, kooperující s internetem – takovou vizi nově představila firma Kno (5) – multimedialita je dnes všudypřítomná. V oblasti ochrany autorských práv nebo licenčních ujednání je pak často nasazován systém DRM (Digital Rights Management), který zamezuje neoprávněnému nakládání s digitálním obsahem.

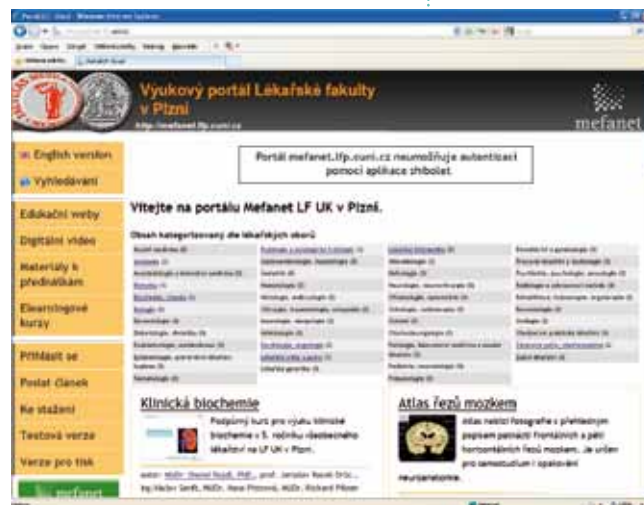
PORTÁL

Posledním druhem EZ, který bude zmíněn, je portál. Portál je dnes oblíbené slovo (viz u nás známý Seznam.cz), u specializovaného portálu hovoříme terminologicky o vortálu (6). Jak vysvětluje termín vortál Wikipedie, jde v tomto případě o informační pokrytí vertikálním směrem naznačujícím „úzké“ vymezení, ale za to do hloubky. Tak by mohl být směle nazýván systém Medvik (7), jenž provozuje NLK a je zaměřený na medicínu. Za zmínku rovněž

Obr 1.

Medvik

Obr 2.

Mefanet

rozhodně stojí medicínské vortály Medscape (8) a BioMed Central (9).

Specifický portál edukačního typu běží i na naší plzeňské LF a nazývá se Mefanet (10). Do tohoto projektu jsou zapojeny všechny lékařské fakulty z České republiky a tři ze Slovenska. Mefanet nabízí široké publikační možnosti pro pedagogy, a tím pádem materiály pro studenty. U portálů se strategie přístupu nijak zásadně neliší oproti dvěma dříve zmiňovaným typům EZ – případně v úvahu jak varianta zdarma, tak případně s registrací nebo zaplacením si přístupu do určité sekce (obr. 1 a 2).

ZÁVĚR

Tři diskutované EZ nabídky dostatečnou představu o tom, jak pestré může být dnes informační pokrytí. EZ v sobě ukrývají rozmanité přístupy a lze díky nim dohledat informace, které byly ještě před nedávnou dobou téměř nemyslitelné. Připojení na internet se stává čím dál více samozřejmostí také mimo pracoviště a ve spojení s EZ a například v článku diskutovaným vzdáleným přístupem je možné mít svoji „informační kancelář“ nepřetržitě k dispozici.

LITERATURA

1. <http://www.nejm.org/>
2. http://cs.wikipedia.org/wiki/IP_adresa
3. <http://www.nlk.cz/informacni-zdroje/online-zdroje>
4. <http://books.google.com/>
5. <http://vimeo.com/12223465>
6. <http://cs.wikipedia.org/wiki/Vortál>
7. <http://www.medvik.cz/>
8. <http://www.medscape.com/>
9. <http://www.biomedcentral.com/>
10. <http://mefanet.lfp.cuni.cz/>